

movement]. Iz rezoliutsii V Vsesoiuznoi konferentsii VLKSM. 31 bereznia 1927 roku. Narodnoe obrazovanie v SSSR : sb. dokumentov (1917–1973 gg.). Moskva : Pedagogika, 1974. S. 273. [in Ukr.].

8. Narodnoe obrazovanie v SSSR [Public education in the USSR] : sb. dokumentov (1917–1973 gg.) / pod red. P. Prokofeva. Moskva : Pedagogika, 1985. 448 s. [in Rus.].

SUMMARY

Olena V. Marchenko. Totalitarian educational practices of the 20-30s of the XX century: from prerequisites to consequences. Based on the generalization of socio-cultural factors of social development in the period from 1918 to the mid-30s of the twentieth century and formed at that time educational models, values, ideals and worldviews revealed the essential features and main trends of the national educational space in totalitarianism. The semantic and structural features of the educational space in the 20-30s of the XX century have been analyzed, the general philosophical and sociocultural determinants of system transformations in all its dimensions have been substantiated. In particular, the consequences of unjustified, from the point of view of educational needs and available educational potential, expansion of territorial-subject dimension have been shown, when the increase in the number of educational institutions with new names did not give their actual growth and semantic diversification.

Based on the analysis of party and government documents related to the problems of education, as well as philosophical and pedagogical works of this period revealed the specifics of the deployment of sign-symbolic dimension of educational space, which was to level the natural process of metatext, instead - artificial planting of texts with strong ideological direction. In the public consciousness, and hence in the textual space, there was a devaluation of established categories (personality, individuality, society, etc.), at the same time such concepts as "class", "team", "idea" gained weight. Collectivism, solidarity of interests and the priority of the collective over the individual, discipline and subordination over free will have been asserted.

Significant changes have been established in the subjective dimension of the educational space: the idea of the inseparability of an exceptional, unique personality from society is gradually transformed into an indisputable statement about the "merger" of man with society by abandoning his/her own individuality. As a result, there was a shift of the individual to the denominator of the social, which from an important attributive characteristic of the individual has become the main goal, determinant and regulator of his/her life. And the recognition of the external determinism of all human actions has led to the "compression" of the educational space in its subjective dimension to the size of the environment.

Keywords: education, educational space, totalitarian educational practice, personality, transformation, ideology.

УДК 1:94(37)+292

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-2-28-34

Олексій ХАЛАПСІС[©]

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДИОКЛЕТІАН І ТРЕТЯ РЕСПУБЛІКА

У 212 році імператор Каракалла видав едикт, який надав римське громадянство всьому вільному населенню Римської імперії. Некорінним римлянам едикт відкрив шлях до армії, що дозволило збільшити чисельність легіонів, проте зробило їх менш лояльними. Все це сприяло ревізії моделі Августа і формуванню нової політичної реальності, що отримала в істориків назву «доміната», першим варіантом якого була тетрархія Діоклетіана. Для ефективної роботи системи тетрархії необхідно було занадто багато умов, а римляни вже не були готові до такої великої відповідальності. До того ж, модель Діоклетіана, вирішуючи одні проблеми, створила інші, викликавши плутанину і запустивши процес поступового розділу імперії на Східну та Західну частини. Якщо

© Халапсіс О.В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9498-5829>

Researcher ID: E-6947-2015

prof.halapsis@gmail.com

систему принципату можна назвати «Другою республікою», то наступну за нею систему, при якій вільними громадянами стали керувати «пани», було б логічно назвати «Третьою республікою».

Ключові слова: *Діоклетіан, доминат, тетрархія, імператор, республіка, римська цивілізація.*

Постановка проблеми. Ідентичність грає в цивілізаційному становленні критично важливу роль, а її зміна або розмивання ніколи не проходять безслідно. Головні бої історії проходять не на полях битв, а під черепними коробками обивателів, але для зовнішнього спостерігача ці грандіозні баталії залишаються невидимими. Судити ж про них він може лише за відлунням, наприклад, на політичній сцені. І якщо репліки акторів здаються комусь дивними і неузгодженими, то часто це свідчить лише про те, що вони грали іншу п'єсу, вірніше, грали свою роль за сценарієм, написаним для іншої кінцівки. Великі історичні катастрофи стають результатом таких нереалізованих або реалізованих лише частково сценаріїв. Те ж саме можна сказати і про великі історичні досягнення, причому часом межа між катастрофами і досягненнями досить умовна.

Ідеї громадянства людство зобов'язане древнім грекам і римлянам, але якщо для греків громадянство було знаком полісної приналежності, то римляни, які в силу історичних обставин перетворили свою державу з поліса в наддержаву давнини, внесли в поняття громадянства значний елемент імперської статусності і винятковості. Тому перші принцепси дуже неохоче надавали римське громадянство, і робилося це у виняткових випадках. Однак розміри імперії збільшувалися, що мало одним зі своїх наслідків скорочення відсотка корінних римлян серед її населення. До того ж, спадкоємці Ромула не дуже бажали розмножуватися, і всі зусилля імператорів, спрямовані на вирішення демографічної проблеми, не давали очікуваного ефекту. Якби римляни обмежили свою діяльність Італією і декількома сусідніми областями, ця проблема була б не такою гострою, але це б означало відмову від виданої Юпітером «ліцензії» [6].

Зберегти духовну єдність найпростіше в закритому суспільстві (наприклад, Японія періоду Едо); успішна і масована експансія своїм зворотним боком має підвищення ризиків втрати ідентичності. Які проблеми для Римської держави створили її військові успіхи і як ці проблеми намагалися вирішувати її лідери? У статті мова піде про передумови і суть реформи Діоклетіана, а також про причини її провалу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано втілення цієї проблеми. Політичні та військові аспекти діяльності Римської держави обговорювали Едуард Гіббон, Брайан Кемпбелл, Едріан Голдсворті, Лоуренс Кеппі, Крістофер Маккей, Пет Саутерн та ін. Цікава біографія Діоклетіана міститься в дослідженні Стівена Вільямса [12]. Однак інтерпретації домінують як «Третьої республіки» мені зустрічатися не доводилося. Цією обставиною і викликана необхідність проведення даного дослідження.

Метою статті є філософсько-історична реконструкція світоглядних підстав політичної моделі домінування в Стародавньому Римі.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Пунічних воєн Рим став активно інкорпорувати в свою структуру інші народи і інші культури, що, звісно, не проходило для нього безслідно. І хоча є думка, що вся римська історія є історією грандіозного *закритого світу* [2, с. 11], я радше погоджусь із Роджером Осборном, який пише: «Для Риму як політичного утворення була властиво одночасно відкритість і закритість. Доступ до вищих владних позицій суворо охоронявся, але чужинців (не-римлян і не-патриціїв), які відзначилися, іноді запрошували увійти до сенату, звали на консульське або навіть імператорське місце; римський закон був єдиний і непохитний, але його прийняття відкрито обговорювалося, і він проводився в життя місцевою владою; римське військо було одночасно охоронцем і втіленням чужої і далекої держави, але солдати в нього набиралися з усіх куточків імперії» (Осборн, 2008, р. 168). Особливо чітко означені Осборном тенденції до відкритості стали проявлятися з III століття християнської ери.

Римська політична система трималася на авторитеті традиції й на повазі до принципів, які лежали в основі римського проекту. Наприклад, лише дуже вагомими причинами могли спонукати *справжнього римлянина* до участі у поваленні законного імператора. За два століття, що минули з епохи Августа до приходу до влади династії Северів, таких випадків було відносно небагато. З династії Юліїв-Клавдіїв були повалені і вбиті Калігула і Нерон, з Флавіїв – Доміціан, з Антонінів – Коммод; зловживання владою цих правителів почасти виправдовує заколотників, і, поклавши руку на серце, кожен з них (якщо правдою є хоча б третина з того, що їм приписували сучасники) цілком заслуговував на смерть. Були ще два коротких періоди «міжцарів'я» (перший – Гальба, Отон, Вітеллій, другий – Пертинакс і Дідій Юліан). Не маючи за собою ні особистого авторитету, ні ав-

торитету традиції, ці імператори також були скинуті та вбиті. Отже, за два століття були повалені 4 «династичних» імператора і 5 «перехідних». Ці останні цілком могли сприйматися оточуючими як огрішні принцепси (по аналогії з огрішними магістратами республіканської епохи) в силу того, що їх прихід до влади був позбавлений навіть видимості легітимності.

Хоча деякі принцепси часом відривалися від реальності, дозволяючи собі дикі витівки, після смерті (як правило, насильницької) таких експериментаторів, все поверталося на круги своя. Відтак, навіть володіючи необмеженою владою, правитель не має, проте, влада абсолютну, тобто, не може надати неприродний характер історичному розвитку. Він може скористатися тенденцією або спробувати переламати її, але не може створити такий тренд, який би суперечив об'єктивним потребам суспільства. Наприклад, не може одна людина розвалити імперію, а якщо все ж це відбулося, то цей факт означає лише те, його діяльність допомогла деяким тенденціям здійснитися, реалізуючи один з можливих сценаріїв. Будь-яка соціальна система має «захист від дурня», а якщо вона не спрацювала, то справа не в дурні.

Засновник нової династії Септимій Север правив 18 років (193-211 рр.) і помер своєю смертю, передавши владу синам – Каракаллі і Геті. Не пройшло й року по смерті батька, як Каракалла (211-217 рр.), який відрізнявся лютим характером, вбив свого брата і співправителя, але в історію він увійшов не тільки цим. У 212 році імператор видав едикт (*Constitutio Antoniniana*), який надав римське громадянство всьому вільному населенню імперії. Крім суто фіскальних цілей, едикт Каракалли мав своїм завданням, як мені здається, штучне підвищення концентрації «римськості» за рахунок збільшення кількості «римлян». Чи збільшилася лояльність завойованих народів? Можливо. Чи розширилася база для комплектації легіонів? Без сумніву. Чи став від цього Рим сильніше? Ось тут однозначно відповісти важко.

Некорінним римлянам едикт відкрив шлях до армії (легіонером міг бути лише громадянин), що дозволило збільшити чисельність легіонів і зняти з порядку денного питання про джерела їх поповнення. А через два десятиліття починається епоха «солдатських імператорів», основною рисою якої стають чехарда військових переворотів і сепаратизм окремих територій. До речі, Каракалла (як і наступні представники династії Северів) був убитий внаслідок змови. Після смерті Александра Севера (235 рік) і до приходу до влади іллірійців (268 рік) змінилося 17 імператорів (не рахуючи самозванців), причому всі вони, крім одного, померли насильницькою смертю¹. Калейдоскопічна зміна правителів не могла не відбитися як на авторитеті верховної влади, так і на стабільності всього суспільства. Крім традиційної загрози з боку варварів, римлянам довелося зіткнутися з двома сепаратистськими утвореннями – Галльською імперією (260-274 рр.) і Пальмірським царством (260-273 рр.).

Початок виходу з кризи III століття не без підстав пов'язують з імператорами-іллірійцями, першим з яких був Клавдій II Готський (268—270 рр.), який надав імперії потужний імпульс до відродження. Його справу продовжив Авреліан (270-275 рр.) – талановитий воєначальник, якому вдалося впоратися зі внутрішніми заворушеннями, вести успішні кампанії проти варварів, а також ліквідувати обидві сепаратистські держави. Саме за правління Авреліана в складі римської армії з'явилися допоміжні підрозділи з полонених варварів, які використовували свою власну символіку та обмундирування.

Але цей экс-легіонер розумів, що проблему, яка викликала кризу, тільки силовими методами не вирішити. Необхідно було, по-перше, істотно підняти дискредитований авторитет імператорської влади, по-друге, переформатувати римську ідею таким чином, щоб вона стала об'єднуючою для різних в етнічному та культурному планах «нових римлян».

Боги римської громади могли викликати священний трепет і благоговіння у старих родів, яких ставало дедалі менше як у відносному вираженні, так і в абсолютному. А християнство, яке поширювалося по імперії, ще більш підривало віру батьків, а значить – і стабільність держави. Тому цілком логічним здається бажання Авреліана встановити якийсь універсальний культ, прийняття якого дозволило б примирити різні традиції.

Для «нових римлян» Юпітер залишався італійським божеством, нав'язаним їм переможами; відповідно, вони не могли серйозно сприймати і *Iovem imperium*, який був найважливішою частиною державної ідеології. Та й сам Авреліан, швидше за все, не був «стовідсотковим римлянином»; цілком ймовірно, що його сім'я отримала громадянство

¹ Гостіліана, який правив кілька місяців в 251 році, вбитий не встигши — він помер від чуми.

завдяки Каракаллі. Об'єктивна необхідність рестарту ідеології поєдналася з особистим світосприйняттям правителя-провінціала, якому складно було осмислити тонкощі давньоримської теології. Як би там не було, але за рік до смерті Авреліан провів релігійну реформу, запровадивши культ Непереможного Сонця. При ньому карбувалися монети, на яких був напис «SOL DOMINVS IMPERI ROMANI» (Сонце пан Імперії римлян), а себе імператор зображував у вигляді жерця.

Солярні культи були поширеним явищем в стародавньому світі взагалі, в Римській імперії – зокрема. Два останніх Севери – Геліогабал (Елагабал) і Александр – були жерцями фінікійського бога Сонця (перший з них і увійшов в історію під ім'ям цього бога). Римляни і греки, сирійці та єгиптяни, фінікійці і іллірійці з Сонцем могли ототожнити своїх головних національних богів, не відчуваючи себе при цьому зрадниками віри батьків, тим більше, що Авреліан не вводив сонячний монотеїзм і не намагався скасовувати старих богів.

Задумка з релігійною реформою була непогана, але міркування політичної доцільності – занадто ненадійний фундамент для такої інтимної сфери. Коротше кажучи, великого успіху авреліанова спроба нав'язати римлянам поклоніння Сонцю не мала. А ось для подальшої еволюції римської ідеї Авреліан зробив чимало, підготувавши ґрунт для ревізії моделі Августа і формуванню нової політичної реальності, що отримала в істориків назву «домінат».

Слово *dominus* (пан, господар) раби використовували при зверненні до свого хазяїна. І Август, і Тиберій цуралися такого звернення від вільних громадян, вважаючи його ганебним і недостойним [11, р. 71, 112-113], проте їх наступники були вже не настільки делікатними. Придворні підлабузники використовували *dominus* при зверненні до Доміціана (81-96 рр.), Траяна (98-117 рр.), Септимія Севера (193-211 рр.), Геліогабала (218-222 рр.) і, можливо, до деяких інших правителів. Втім, це слово навряд чи використовувалося за межами палацу. А ось починаючи з Діоклетіана (284-305 рр.) *dominus* стає офіційним титулом носія верховної влади, що, зокрема, зафіксовано на монетах, де перед ім'ям правителя з'являється аббревіатура DN (*dominus noster* – наш пан). Це була зміна концепції: правитель паче не був *простим громадянином*, він височів *над законом, над сенатом і над суспільством*. Проте, в монархію Рим не перетворився.

Один зі стовпів монархічної ідеології – це уявлення про особливу королівську кров, яка має сакральне (тою чи іншою формою та мірою) походження і піднімає династію правителів над іншими смертними. Обидва претенденти на те, що з їх правління почалася історія оновленої римської монархії, були зовсім незнатного походження. Авреліан народився в родині дрібного хлібороба-орендаря (колона), а свою військову кар'єру розпочав простим легіонером. Батько Діоклетіана (дане при народженні ім'я – Діокл) взагалі був вільновідпущеним. Можна сказати, що вони обидва походили з самих низів римського суспільства, обидва опинилися у його вершини, обидва отримали майже необмежену владу, обидва проявили неабиякі здібності, зміцнили порядок в державі, розширили її територію і провели важливі реформи.

Не виключено, що Авреліан, будучи людиною амбітною і марнославною, міг мріяти про царську владу, однак відкрито про неї не говорив і не намагався потурбуватися про династію або хоча б про наступника. Реформи ж Діоклетіана дійсно дають підставу до того, щоб підозрювати його в монархізмі. Але тут все неоднозначно.

Октавіан Август створив модель, яка передбачала приблизну рівновагу між цивільною та військовою владою. На відміну від більшості інших древніх суспільств, релігійна влада не виділялася в особливу сферу, будучи логічним продовженням (і додатком до) влади цивільної. Правитель об'єднував у своїй особі найвищі цивільні, військові та релігійні функції (намісники провінцій транслиували цю модель в менших масштабах). Система домінату, з її, здавалося б, суперечливими тенденціями – посиленням імператорської влади і поділом цієї влади між кількома носіями – стала відповіддю на виклики, що постали раніше.

Уособленням чисто цивільної влади вважався сенат. Уже при Августі і Тиберії він втратив значну частину своїх повноважень, але ці правителі всіляко підкреслювали (нехай навіть переважно на словах) своє шанобливе ставлення до нього і значимість цього древнього органу для процвітання республіки. В подальшому відносини принципсів і сенату вибудовувалися по-різному. Мабуть, найкращими вони були в правління «п'яти хороших імператорів» з династії Антонінів – Нерви, Траяна, Адріана, Антоніна Пія і Марка Аврелія. При Северах і «солдатських імператорах» сенат і далі втрачав колишнє

значення; ця тенденція продовжилася при «іллірійцях», за винятком Тацита (275-276 рр.) і Проба (276-282 рр.), правління яких давало надію на повернення стародавніх республіканських порядків; втім, надіям цим не судилося збутися.

Діоклетіан же остаточно усунув сенат від прийняття політичних рішень. Едуард Гіббон писав: «Коли римські монархи (англійський історик, і це було характерно для його часу, вважав римських імператорів монархами. – О.Х.) випустили з уваги і сенат, і свою древню столицю, вони легко забули походження і властивість влади, якою вони були наділені. Громадянські обов'язки консула, проконсула, цензора і трибуна, з взаємним поєднанням яких склалася ця влада, нагадували народу про її республіканське походження. Ці скромні титули були відкладені в сторону, і якщо монархи позначали своє високе положення назвою імператора (Imperator), то це слово приймалося в новому і більш високому значенні: воно означало вже не генерала римських армій, а владу Римської імперії. До назви “імператор”, яка спочатку мала суто військовий характер, приєднали іншу назву, в якій більш яскраво виражалася рабська залежність. Епітет Domīnus, або пан, в своєму первинному значенні висловлював не владу государя над його підданими і не владу начальника над його солдатами, а деспотичну владу пана над його домашніми рабами. У цьому огидному сенсі розуміли його перші Цезарі і тому з обуренням відкидали його». Що ж стосується номінально вищого органу влади, то «... втративши будь-який зв'язок і з імператорським двором, і з новими установами, римський сенат залишався на Капітолійському пагорбі поважним, але марним пам'ятником старовини» [1, с. 62]. Отже, громадянська влада в особі сенату і республіканських магистратів ставала все більш ілюзорною, а реальні повноваження переміщались в сторону військової влади.

В історії Риму армія завжди відігравала важливу роль [4; 5, 7–10], однак поступово ця роль стає головною, що і продемонструвала криза III століття. Тут найбільш показовим було свавілля, з яким вища влада як вручалася, так і відбиралася. Легіонери, які були покликані захищати та зміцнювати могутність Риму, своїми авантюрними (і корисливими) діями поставили під загрозу саме його існування.

Діоклетіан отримав країну, яка була лише частково заспокоєна попередниками – імператорами-іллірійцями. Необхідно було щось радикально змінювати. Істотно реформувати легіони, які показали себе найбоєздатнішою силою древнього світу, було не можна. Звести до мінімуму їх вплив на політику теж було досить проблематично з огляду на важливість завдань, які вони вирішували: розміри імперії і сила її ворогів вимагали постійного ведення військових кампаній. Що ж залишалося робити?

З огляду на те, що влада над Римом стала означати владу над його армією, імператору потрібно було постійно підтримувати свій статус військового вождя. Крім того, безпосереднє керівництво легіонами знижувало шанси на те, що вони піднімуть проти нього бунт. Однак оскільки було потрібно діяти одночасно на різних напрямках, імператор фізично не міг особисто очолювати всі війська; довіривши ж хоча б частину армії якомусь командирі, він тим самим створював свого можливого конкурента.

Харизматичний правитель (наприклад, Клавдій II або Авреліан) міг силою свого авторитету підпорядкувати собі армію, залякати амбітних сенаторів і позбутися конкурентів, але тоді вся державна система ставала зав'язаною на особисті якості імператора, а після його смерті знову була в небезпеці дестабілізації. Саме з метою мінімізації подібних ризиків Діоклетіан визнав розумним розділити владу для зведення до мінімуму шансів розв'язання громадянської війни і для збереження єдності імперії.

Людина, якого деякі історики вважають засновником монархії, заснував не єдино-владдя, а тетрархію (четверовладдя). Модель передбачала, що державою керують два повноправних імператора, які мають титул «август», і два офіційних наступника, які мають обмежені повноваження і титул «цезар». Августі самі призначають цезарів, а через 20 років правління повинні відректися від влади на їх користь. Ті, коли стають августами, призначають нових цезарів¹.

Ідея полягала в наступному. Обидва августы очолюють війська на основних театрах

¹ Діоклетіан призначив другим августом свого армійського товариша Максиміана Геркулія, а цезарями стали Констанцій Хлор і Галерій Максиміан. Після 20 років правління Діоклетіан дійсно пішов у відставку, залишок свого життя провівши як приватна особа. Максиміліан Геркулій також змушений був скласти повноваження августу, але потім намагався узурпувати владу, втім, безуспішно.

військових дій, двом цезарям доручається рішення допоміжних завдань. Августам немає сенсу воювати один з одним, бо вони і так повноцінні правителі. Цезарям також немає сенсу влаштовувати переворот, бо врешті-решт вони автоматично отримають верховну владу; обмеженість влади августів мотивувала цезарів чекати, зберігаючи лояльність.

Для ефективної роботи системи тетрархії необхідно було кілька умов. По-перше, самі августи повинні бути людьми такого морально-психологічного складу, щоб скласти свої повноваження після 20 років фактично необмеженої влади. По-друге, римські громадяни (в тому числі – сенатори і легіонери) повинні бути досить принциповими, щоб «нагадати» августу, термін каденції якого вже закінчився, про необхідність відставки, а також бути готовими протидіяти августу-узурпатору, який затримався при владі. По-третє, призначаючи цезарів, августи повинні думати про інтереси держави, наділяючи владою найдостойніших, а не найближчих або найвідданіших. По-четверте, августи повинні проводити єдину (для всієї імперії) політику, при цьому не конкуруючи один з одним. Коротше кажучи, для забезпечення стабільності такої складної державної системи було потрібно занадто багато умов, а римляни (як еліта, так і суспільство) вже не були готові до такої великої відповідальності.

Не провина Діоклетіана, що його начебто непогана задумка, вирішуючи одні проблеми, створила інші, за фактом викликавши плутанину і запустивши процес поступового розділу імперії на Східну і Західну частини. Результатом боротьби за владу стали тривалі громадянські війни, в яких, після природної смерті або загибелі інших августів, переможцем виявився Костянтин I, прозваний «Великим». Він зосередив у своїх руках довічну владу над усією імперією, тим самим відмовившись від моделі тетрархії, але використовував деякі її елементи для того, щоб розділити владу в імперії між своїми дітьми. Тетрархія зникла як політична концепція, але зберіглася як форма, яку іноді використовували наступні правителі Риму. Однак титул «домінус» вони собі залишили з усіма світоглядними наслідками, що випливали з цього. І якщо систему принципату можна назвати «Другою республікою», то наступну за нею систему, при якій вільними громадянами стали керувати «пани», було б логічно назвати «Третьою республікою».

Висновки. Отже, за винятком початкової частини своєї історії, Рим був і залишався республікою, при цьому серед римлян утвердилось переконання, що носієм божественної імперії був римський народ, від імені якого виступала рада його старійшин – сенат. Народ Риму делегував свою сакральну функцію обираємим магістратам, які мали право розпоряджатися імперією протягом обмеженого часу і в рамках відповідних повноважень. Встановлена Октавіаном Августом система принципату, формально зберігши цю ідею, фактично істотно обмежила дію республіканських інститутів. Модель доміната, що прийшла їй на зміну, стала подальшим кроком в цьому напрямку; однак, імператори, яких називали «домінус», не скасували духовний зміст республіканських цінностей.

Імператор – один з титулів республіканського правителя Риму, поряд з титулами «август», «цезар», «принцепс сенату», «великий понтифік» і т.д. Юридичне та фактичне значення кожного з цих титулів зазнавало еволюцію, але самі римляни ніколи б не погодилися з тим, що в їх імперії встановлена монархія; свою державу вони цілком щиро вважали республікою. Керувала цією республікою людина, яка мала цілий набір тимчасових і довічних титулів, у тому числі і титул імператора, який доповнював інші вищі магістратури. При цьому відбувався перехід від уявлень про владу як цивільної (а внаслідок цього – військової і релігійної) до влади як військової (а вже потім – цивільної та релігійної) функції. Якщо принцепси могли самі і не бути воєначальниками, то для домініусів це стало необхідністю, логічним вираженням чого став інститут тетрархії.

Список використаних джерел

1. Гиббон Э. История упадка и крушения Римской империи. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 704 с.
2. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 568 с.
3. Осборн Р. Цивилизация: Новая история Западного мира. Москва: АСТ, 2008. 764 с.
4. Campbell B. War and Society in Imperial Rome 31 BC–AD 284. London: Routledge, 2002. 222 p.
5. Goldsworthy A.K. The Complete Roman Army. New York: Thames & Hudson, 2003. 224 p.
6. Halapsis A.V. Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman “Globalization”. *Scientific cognition: methodology and technology*. 2014. Vol. 33, Issue 2. P. 173-178.
7. The Impact of the Roman Army (200 BC–AD 476): Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects / Ed. by Blois L. de, Cascio E.L. Leiden: Brill, 2007. 612 p.
8. Keppie L. The Making of the Roman Army: From Republic to Empire. London: Routledge,

2005. 268 p.

9. Mackay C. *Ancient Rome: A Military and Political History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 412 p.

10. Southern P. *The Roman Army: A Social and Institutional History*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 400 p.

11. Suetonius. *Lives of the Caesars*. New York: Oxford University Press, 2008. 392 p.

12. Williams S. *Diocletian and the Roman Recovery*. New York: Routledge, 2000. 276 p.

Надійшла до редакції 04.05.2020

References

1. Gibbon, E. (2001). *Istoriya upadka i krusheniya Rimskoj imperii*. Moskva: OLMA-PRESS [in Russ.].

2. Le Goff, Zh. (2005). *Czivilizacziya srednevekovogo Zapada*. Ekaterinburg: U-Faktoriya [in Russ.].

3. Osborn, R. (2008). *Czivilizacziya: Novaya istoriya Zapadnogo mira*. Moskva: AST [in Russ.].

4. Campbell, B. (2002). *War and Society in Imperial Rome 31 BC–AD 284*. London: Routledge.

5. Goldsworthy, A. K. (2003). *The Complete Roman Army*. New York: Thames & Hudson.

6. Halapsis, A. V. (2014). *Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman “Globalization”*. *Scientific cognition: methodology and technology*, 33(2), 173-178.

7. Blois, L. de, & Cascio, E. L. (Eds.). (2007). *The Impact of the Roman Army (200 BC–AD 476): Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*. Leiden: Brill.

8. Keppie, L. (2005). *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*. London: Routledge.

9. Mackay, C. (2004). *Ancient Rome: A Military and Political History*. Cambridge: Cambridge University Press

10. Southern, P. (2007). *The Roman Army: A Social and Institutional History*. Oxford: Oxford University Press.

11. Suetonius. (2008). *Lives of the Caesars* (C. Edwards, Trans.). New York: Oxford University Press.

12. Williams, S. (2000). *Diocletian and the Roman Recovery*. New York: Routledge.

SUMMARY

Oleksiy V. Khalapsis. Diocletian and the Third Republic. In 212 AD, Emperor Caracalla issued an edict granting Roman citizenship to the entire free population of the Roman Empire. The non-indigenous the Romans edict opened the way to the army, which allowed an increase in number of legions, but made them less loyal. All this contributed to revision of Augustus' model and formation of a new political reality, which was called by historians the name “dominate”, the first version of which was Diocletian's tetrarchy. For the tetrarchy system to work effectively, too many conditions were necessary, and the Romans were no longer ready for such a great responsibility. In addition, Diocletian's model, solving some problems, created others, causing confusion and starting the process of the gradual division of the empire into the Eastern and the Western parts. If the principate system can be called as “The Second Republic”, then the system following it, under which “masters” began to govern free citizens, it would be logical to call “The Third Republic”.

The Emperor is one of the titles of the republican ruler of Rome, along with the titles “Augustus”, “Caesar”, “princeps senatus”, “pontifex maximus”, etc. The legal and factual significance of each of these titles has undergone evolution, but the Romans themselves would never have agreed that a monarchy had been established in their empire; they quite sincerely considered their state to be a republic. This republic was led by a person who has a whole set of temporary and lifelong titles, including the title of emperor, which complemented other the highest ranking magistrates. At the same time, there was a transition from representations of power as a civil (and, as a result, military and religious) to power as a military (and only then – civil and religious) function. If the princeps themselves could not have been military leaders, then for the dominus it became a necessity, the logical expression of which was the institution of tetrarchy.

Keywords: *Diocletian, dominate, tetrarchy, emperor, republic, Roman civilization.*